

«Це — історія бездержавної нації. Бо історія, як правило, завжди були пов'язані з державою, з політ. центрами. Були такі часи, коли хороші замовляли історію... А в Україні нічого подібного не було. Натомість оповідалася історія такого собі поганого окресленого об'єкта. Дуже невизначеного, нечіткого». Зараз, переконаний С., Україна нарешті стала легітимним предметом вивчення.

Ю. Омельченко

Суспільно-економічна формація. Одне з ключових понять марксистського розуміння історії. Сам термін (від латин. *formatio* — утворення, формування) був запозичений К. Марксом з геології, проте він наповнив його соціально-економіч. іст. змістом і використав для означення складних іст. поступу людства, вихає в органічному взаємозв'язку усіх сторін сусп. життя, беззаперечно до іст. конкретності тінч. чи ін. суспільств. Отже, поняття С.-е. ф. характеризує суцільність іст. процесу в його цілісності, а не конкретну іст. реальність в різноманітній її прояві.

Уперше термін «сусп. формація» зустрічається у роботі К. Маркса «Висновки з брошури Луї Бонапарта», згодом в «Економічних рукописах 1857–1859 рр.» та передмові до «До критики політичної економії». До цього у своїх пошуках адекватного теор. окреслення сусп.-на іст. форм (власності на його організації цілісності та іст. поступу він використовував такі терміни: «форма сусп. яз», «стан сусп.-ва», «організація сусп.-ва», «економі. форма сусп.-ва», «економі. структура сусп.-ва» та «економі. формація сусп.-ва».

Основним елементом структури С.-е. ф. є спосіб продукування матер. життя в єдності продуктивних сил та виробничих відносин, а нарівнім хаменим виробничих відносин — форма власності на засоби виробництва. У своїй функціональності вони являють базис, на якому формується надбудова: система ідеолог. та політ. відносин, повстаній та інституцій, а також релігії, мораль, філософія, мистецтво, політика та правові форми самосвідомості. К. Маркс писав, що у сусп. виробничих сил свого життя люди вступають у певні, від ігрові воли незалежні відносини — виробничі відносини, які відповідають певній стадії розвитку їхніх матер. продуктивних сил. Сукупність цих продуктивних відносин складає економічну структуру сусп.-на, реальний базис, на якому відноситься юрид. і політ. надбудова і якому відповідають певні форми сусп. свідомості. Історично конкретний базис зумовлює і тип сусп. язбудови. Зміни в економіч. структурі сусп.-на викликають зміни в усіх сусп. надбудові. Базис визначає надбудову, яка, у свою чергу, не лише відображає базис, але й створює умови, які або сприяють, або гальмують його розвиток.

Упродовж свого життя К. Маркс і Ф. Енгельс неодноразово звертались до поняття С.-е. ф., поглиблюючи та розширюючи його евристичний потенціал. Усе це засвідчує його важливість для марксистського осягнення соціально-іст. дійсності. Проте завершеної теорії С.-е. ф. у К. Маркса, як і у Ф. Енгельса немає. Особливо це стосується форма-

ційної періодизації історії. Найбільш відомою підмогою К. Маркса з цього питання зафіксував ним у передмові «До критики політичної економії» наступні рисих азіатський, античний, феод., буржуазний способи виробництва можна позначити як прогресивні епохи екон. сусп. формації». Проте у К. Маркса є й ін. спроби формаційної періодизації історії. Зокрема, у чернетках підготовки відомої сусп.-во), вторинну (рабство, феодализм, капитализм) та третинну формації (комунізм). Перехід від одної до ін. формації зумовлений протиріччями у силіх переростають виробничі відносини і перетворюються з форми розвитку на його гальмо. Настав перехід від одної С.-е. ф. до ін., більш прогресивної. Відомо К. Маркс підкреслював, що сусп.-во в іст. поступі не може оминути об'єктивні фактори свого розвитку. Отже, більш розвинене сусп.-во повільно менш розвиненому його власне майбутнє.

Історично матеріалістичний концепт С.-е. ф. являв складний, суперечливий та неоднозначний характер іст. процесу. Проте К. Маркс підкреслював, що кожна країна неособ язково повинна провиступити усі формаційні стадії. Їх проходження — прерогатива усього людства, в процесі якого воно виявляє та освоює сутнісні потенції як людини в її індивідуально-особистісних виявах, так і соціуму в конкретній його іст. форм.

М. Зайцев

Сціборський, Микола Орестович (28.03.1898 — 30.08.1941). Укр. політ. діяч, публіцист і теоретик іст. націоналізму, прихильник нац. орієнтованого авторитаризму Закінчив Укр. господарську академію (Подоляра, Чехословаччина, інженер-еніміст, 1929). У Першу світову війну в рос. армії дослужився до звання капітана двич поранений, нагороджений трьома ордонами Георгіївським хрестом. З 1917 р. — в армії УНР, підполковник. Після поразки УНР — в еміграції (Австрія, Франція, Чехословаччина), співзасновник та обраний керівник Легії Укр. Націоналістів (пробраз Організації Українських Націоналістів, 1925). З 1927 р. входив до складу Проводу ОУН, делегат І Конгресу Укр. Націоналістів (1929, Відень), обраний І-м заступником голови ОУН. Після звинувачення Е. Коновальця (1938) очолював ОУН, а після її розколу (1940) прийняв сторону А. Мельника як завданням якого розробив проект Конституції України. У 1928–1934 рр. видавав у Празі ідеологічний орган ОУН — журн. «Розбудова нації», співпрацював із націоналіст. виданнями «Державна нація», «Сурма», «Укр. слово». Загинув у Житомирі в результаті терористичного акту.

Ост. пр.: «Робітництво і ОУН» (1932), «Націоналізм» (1935), «Національна політика більшовицької України» (1938), «Статизм» (3 вид.: 1938, 1941, 1947).

С. розглядав історію у контексті головного предмету своєї не тільки наук, але й політ. діяльності — історичного створення укр. нац. д-ви. Саме це зумовило той факт, що у своїх поглядах на історію та закони її розгортання він обмежився аналізом лише останнього її періоду — від часів Фр. революції до 30-х рр. XX ст., проаналізувавши найбільш повною мірою цей період (та й до сьогодні) суспільно-політ. феномени історії: демократію, соціалізм, комунізм, фашизм. Саму ж історію С. уявляв процесом, де розгортаються ключові мимри людського буття: нація, держава, громадян. обов'язки, права, свободи. Стриманий серед них є нація — духовна, а не обов'язково етнічна єдність людей, які усвідомлюють своє спільне майбутнє. Головними засадами і чинниками нації С. вважав дух (ідею) і волю до творчості та боротьби. Нація — фундаментальний і справжній творець історії, усі дії громадянства поза нацією не мають суттєвого значення для історії. Тому інтереси нації, а відтак і д-ви, яку нація розбудує, є невіддільними від інтересів окремих громадян, політ. партій тощо. Однак повного розвитку нація набуває лише в рамках д-ви, яка за своєю суттю має бути національною.

С. послідовно аналізував демократію, соціалізм, комунізм, фашизм. Називаючи такі достояння демократії, як рівність, свобода, братерство, виклавши самодієльність людини, він зазначав, що реальна діяльність дедалі більше розхитувала віру широких мас в універсальність демократії, її спроможність успішно вирішувати нові завдання. С. критикував ідеалістичний як профанацію народоправства. Крім того, устрій політ. демократії, як і безпідставно вважав С., може існувати лише в умовах спокою, стабільності й рівноваги, однак з порушенням останніх, коли вимагається найбільше напруження ідейних, духовних і творчих сил, цей устрій виявляє свої органічні хибі. Соціалізм і комунізм С. оцінював лише негативно, зазначаючи, що у світоглядній і теор. площині вони є готючими, бо їх породила

доктрина марксизму з її ідеєю рівності. Він вважав, що почало рівності вважали бештавистим рівність є абс. злом. «На самій матер. базі, — зазначив С., — ніякої рівності ніколи не обмежуватиме вона закономерно лише за собою видення тих вимог, і зводять життя до панування кількості, не продукуючи, лише споживаючи, примітивну».

С. пропонує т. зв. націократію — режим панування нації у власній д-ві, що здійснюється владою всіх соціально-економічних верств, об'єднаних — відповідно до їх суспільно-продуктивної функції — нац. Націократія, за С., — це найкраща державна форма для укр. народу. В ній — оптимальне ведення цивілізації як нації, так і д-ви. Крім того, націократія оптимально провідну роль укр. еліти у розвитку нац. д-ви з активною участю усіх громадян, які цього бажають. «Лише такий державний устрій, — пише С., — де вобіч принципів авторитарності правління, якісні сусп. ієрархії та дисципліни — збережені також елементи сусп. контролю та самодіяльності (в їх адекватних формах) — лише такий устрій у стані забезпечити нації корисне сполучення авторитарності проводу зоб'єктивно діючою волею народних мас».

Говорячи про перспективи розвитку укр. нац. д-ви, С. пропонує т. зв. державний соціалізм як форму сусп. організації націократії і реалізацію ідеї організованого націоналізму — уядрого лепіону революції, що черпає свої сили з безпосереднього джерела: з народу та його нової провідної верстви — еліти. Україна, за переконаннями С., буде авторитарною та унітарною, але в належній мірі й децентралізованою республікою, що всіма елементами свого устрою відповідає суті націократії як режиму панування цілої нації у власній д-ві. Укр. історик В. Мороз назвав «Націократію» С. поряд із «Націоналізмом» Д. Донцова і «Призначенням України» Ю. Липи трієдним символом, що сформував укр. ідею в середині XX ст.

В. Муляр

≈ T ≈

Тайлор, Едвард (англ. Edward Burnett Tylor) (02.10.1832 — 02.01.1917). Англ. етнограф, антрополог, засновник еволюційної шк. в етнографії та історії культури, фундатор брит. шк. антропології. Формально Т. навчався лише в кляктерській шк. в Тоттенемі, але він займався самоосвітою, вивча-

стародавні й нові мови. 1883 р. обійняв посаду доглядача Етногр. музею при Оксфорд. ун-ті. Проводив дослідницьку та просвітницьку роботу: читав лекції, виступав із доповідями. З 1884 р. — лектор з антропології Оксфорд. ун-ту, з 1886 р. — доц. Абердинського ун-ту. 1896 р. ініціював створення кафедр антропології в Оксфорд. ун-ті, де став її першим проф. Дієві обирався през. Брит. антропол. ін-ту. Ост. пр.: «Дослідження в області давньої історії людства» (1865), «Первісна культура» (1871).

У праці «Дослідження в області давньої історії людства» Т. сформулював положення своєї теорії: 1) людству притаманна єдність фізичних і психічних відносин; 2) магістральний вектор історії людства — прогресивний розвиток, окремі випадки культ. регресу — не правило, а виняток; 3) дифузійніські пояснення подібності та відмінності в різних культурах, що базуються на принципі гетерогенності формування останніх, необґрунтовані, оскільки «світова цивілізація походить з одного прабатьківського кореня»; 4) «дикі племена» — середовище, зберігає найбільш ранні ступені історії людства, спостереження життя далекого минулого, ніж надійне джерело вивчення далекого минулого, ніж теор. міркування; 5) у мисленні «дикунів» об'єктивне і суб'єктивне не диференційовані, тому висновки багатьох пізніх уявлень потрібно виводити із цього стану думки.

Ці положення набули розвитку в основній праці Т. «Первісна культура». У ній представлено відомі методи Т. — «порівняльний» і «пережитків». Онтологічне підґрунтя методів становило його переконання, що соц. антропологія за всіма параметрами повинна стати справжньою наукою, тобто аналогічно природничим наукам, орієнтованим на відкриття законів. Основна одиниця наук. аналізу в антропології Т. — явище культури (звичаї, артефакт, соц. ін-т) — осмислюється як аналог біологічного виду. Підтвердженням наук. обґрунтованості такого підходу для Т. були судження Ч. Дарвіна, який допускав порівняльний аналіз видів із паралельних гілок еволюції. Щодо «методу пережитків», то саме поняття «пережиток» і пов'язані з ним аналітичні процедури широко застосовувалися в геології, археології, лінгвістиці, правознавстві, фольклористиці. За «методом пережитків», культ. явища (звичаї, вірування, предмети) мають властивість із часом втрачати своє попереднє значення і зберігаються як анахронізми. Категорія «пережиток» давала підстави поєднати причинно-наслідкові процеси сьогодення та минулого в єдину систему еволюції загальнолюдської культури.

З множини проблем вивчення первісної культури, актуалізованих Т., найбільшу увагу він приділяв раннім формам релігії. Примітивні вірування набувають особливої важливості для дослідників релігії. Не існує релігії, відокремленої від ін.: думки і принципи сучасного християнства мають розумові витоки далеко позаду, за межами дохристиян. часів, у початках людської культури. Т. виділяє анімізм як феномен перших стадій еволюції людства. Анімізм становить основу філософії як у дикунів, так і у цивілізованих народів, тому на Землі немає безрелігійних народів.

Судження Т. щодо первісної духовн. культури, зумовлені еволюціоністськими теор. підходами, не вичерпують його напрацювання в цій сфері. Вважаючи прогрес доміантною тенденцією світової цивілізації, Т. визнавав і регресивні процеси в окремих місцевостях і на певних етапах історії.

Талеб, Нассім (англ. Nassim Nicholas Taleb) (01.01.1960), Америк. економіст, трейдер, автор тематик, есеїст. Народився в родині лікаря-оптолога. Сім'я Т. сповідувала протестантську славу віру, його предки емігрували з материнській лінії були торговцями, дід по батьковій лінії обіймав посаду верховного судді.

Під час громадян. війни в Лівані у 1975 р. родину Т. депортували. Він отримав ступінь магістра MBA в Уортонській шк. бізнесу і захистив доктор. дис. в Ун-ті Париж-Дофін. Обіймав керівні посади в брокерських фірмах Лондона та Нью-Йорка, мав власний хедж-фонд «Емпірика Ел-Ел-Сі». Отримав світову славу завдяки оригінальним дослідженням в обл. філософії випадковості, є автором термінів «чорні лебеди» та «антикрихкість».

Осн. пр.: «Обдурені випадковістю. Незрозуміла роль шансу в житті та бізнесі» (2001), «Чорний лебідь: Про (не)ймовірне в реальному житті» (2007), «Прокрустове ложе. Філософські та життєві афоризми» (2010), «Антикрихкість. Як отримати вигоду з хаосу» (2012), «Шкура у грі» (2019).

Працює «Обдурені випадковістю» Т. започаткував серію книг, в яких аналізує хибні уявлення людей про випадковість, що стають можливими внаслідок перебільшення причинно-наслідкових зв'язків. Зокрема, Т. вказує на помилковість інтерпретування подій відповідно до теорії, заснованої на розкритті законів іст. розвитку, оскільки ті ведуть до псевдонаукового тлумачення майбутнього на підставі минулого без урахування того факту, що такі комбінації подій могли бути результатом випадковості. Серед подібних хибних тлумачень Т. називає концепції кінця історії.

У найвідомішій своїй праці «Чорний лебідь» він пропонує теорію, згідно з якою найбільші зміни відбуваються раптово, люди навіть не підозрюють про їхнє існування. Практично всі знаущі наук. відкриття, іст. та політ. події, досягнення мистецтва і культури були «чорними лебедями», але після їх настання ці події набувають раціоналістичного пояснення, так, ніби вони були очікуваними. За Т., людська свідомість, намагаючись охопити історію, страждає від трьох проблем. «Триади затемнення»: ілюзії розуміння, або помилкового переконання людей в тому, що вони в курсі всього, що відбувається в світі, більш складному, аніж їм здається; ретроспективного спотворення, або нашої природної властивості оцінювати події тільки з плином часу; схильності до перебільшення значимості факту, спрощення реальності за допомогою категорій. Ці проблеми створюють омани: нарративні (запізніле приписування причини події, яка відбулася, на етапі її опису); ігрові (використання ігрових аналогій для моделювання світу); ретроспективні (віра в те, що майбутні події можна передбачити завдяки вивченню минулого). Ці омани спричиняють неуважність